

15 Potapchuk A.A., Vanchakova N.P., Vorontsova E.V., Shaporov A.M., Bogatyrev A. Educational program “Healthy Lifestyle University” for medical students’ vocational adjustment development // BIO Web of Conferences. – 2021. – Vol. 29. – P. 1-10. – DOI: 10.1051/bioconf/20212901019.

16 Puente-Hidalgo S., Prada-García C., Benítez-Andrades J.A., Fernández-Martínez E. Promotion of healthy habits in university students: Literature review // Healthcare. – 2024. – Vol. 12, № 10. – P.1-24. – DOI: 10.3390/healthcare12100993

FTAMP 04.21.51

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.017>

Д.С. Нұрпейсова^{1*} , Н.П. Танкиш² , Қ.Т. Туғанбаев³ , Хан Муаззам Али⁴

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

² М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Шымкент, Қазақстан

³ Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

⁴ Миссури университеті
Колумбия қ., Миссури штаты, АҚШ
*e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ САЯСАТЫНДАҒЫ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ОРНЫҚТЫЛЫҚ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан Республикасындағы демографиялық саясаттың эволюциясы тар салалық реттеу шеңберінен шығып, ұлттық дамудың стратегиялық архитектурасымен ұштасқан көпдеңгейлі басқару кеңістігіне айналған үдеріс ретінде талданады. Зерттеудің мақсаты – тәуелсіздік кезеңіндегі демографиялық өзгерістердің мазмұнын, олардың институционалдық логикасын және ұзақмерзімді демографиялық орнықтылыққа ықпал ету әлеуетін бағалау. Әдіснамалық негіз ретінде аралас зерттеу дизайны қолданылып, ұлттық статистика, халықаралық салыстырмалы деректер, стратегиялық құжаттар және құрылымдық-салыстырмалы талдау біріктірілді. Зерттеу Қазақстандағы демографиялық өзгерістерді туу, көші-қон, урбанизация және қартаюдың жеке-жеке қозғалысы ретінде емес, бірін-бірі күшейтетін әрі шектейтін жүйелік байланыстар жиынтығы ретінде қарастырады. Біз қазіргі ахуалды «өсімнен орнықтылыққа өтудің» кезеңі деп пайымдаймыз: халық санының артуы мен салыстырмалы жоғары фертильділік елге қолайлы мүмкіндік терезесін ашқанымен, бұл артықшылық әлеуметтік инфрақұрылымның сапасымен, аймақтық теңгеріммен, көші-қонды басқару тиімділігімен және қартаюға институционалдық бейімделумен бекітілмесе, ұзақмерзімді дивидендке айналмайды. Мақалада демографиялық саясаттың жаңа мазмұны адами капиталды ұдайы өндіру, кеңістіктік дисбалансты әлсірету, күтім экономикасын күшейту және дерекке негізделген өңірлік басқаруды қалыптастыру міндеттерімен сабақтастырылады. Зерттеу нәтижелері Қазақстан үшін демографиялық орнықтылық халық санының механикалық сақталуы емес, демографиялық құрылымның сапалық теңгерімі мен әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетіне тәуелді екенін көрсетеді.

Түйін сөздер: демографиялық саясат, демографиялық трансформация, демографиялық орнықтылық, адами капитал, көші-қон, урбанизация, қартаю, Қазақстан

D.S. Nurpeisova^{1*}, N.P. Tankish², K.T. Tuganbaev³, Muazzam Ali Khan⁴

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

² M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Kazakhstan

³ Kazakh National Women's Teacher Training University
Almaty, Kazakhstan

⁴ University of Missouri
Columbia, Missouri, USA

*e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru

TRANSFORMATION OF KAZAKHSTAN'S DEMOGRAPHIC POLICY AND SUSTAINABILITY PROSPECTS

Abstract

The article examines demographic policy in the Republic of Kazakhstan as a process that is moving beyond narrow sectoral regulation and gradually becoming a space of multi-level governance linked to the strategic architecture of national development. The aim of the study is to assess the content of demographic changes during the independence period, their institutional logic, and their potential contribution to long-term demographic sustainability. The methodological framework combines a mixed research design with national statistics, international comparative data, strategic policy documents, and structural-comparative analysis. Demographic change in Kazakhstan is interpreted not as a mechanical sum of fertility, migration, urbanization, and ageing trends, but as an interconnected system in which each process amplifies or constrains the others. We argue that the current stage should be understood as a transition from growth to sustainability: population increase and relatively high fertility create a favorable window of opportunity, yet this advantage cannot become a durable demographic dividend without stronger social infrastructure, lower regional disparities, higher-quality migration governance, and institutional adaptation to population ageing. The article shows that the new substance of demographic policy must be tied to the reproduction of human capital, the mitigation of spatial imbalances, the strengthening of the care economy, and the development of data-driven regional governance. The findings demonstrate that Kazakhstan's demographic sustainability depends not on the mechanical preservation of population size, but on the qualitative balance of demographic structure and the adaptive capacity of social institutions.

Keywords: demographic policy, demographic transformation, demographic sustainability, human capital, migration, urbanization, ageing, Kazakhstan

Нурпейсова Д.С. ^{1*}, Танкиш Н.П. ², Туганбаев Қ.Т. ³, Хан Муаззам Али ⁴

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан*

² *Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова
Шымкент, Казахстан*

³ *Казахский национальный женский педагогический университет
Алматы, Казахстан*

⁴ *Университет Миссури
г. Колумбия, штат Миссури, США
e-mail: dnurpeisova1983@mail.ru

ТРАНСФОРМАЦИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА И ПЕРСПЕКТИВЫ УСТОЙЧИВОСТИ

Аннотация

В статье демографическая политика Республики Казахстан рассматривается как процесс, выходящий за пределы узкосекторального регулирования и постепенно превращающийся в пространство многоуровневого управления, связанное со стратегической архитектурой национального развития. Цель исследования заключается в оценке содержания демографических изменений периода независимости, их институциональной логики и потенциала влияния на долгосрочную демографическую устойчивость. Методологическую основу составляет смешанный исследовательский дизайн, объединяющий национальную статистику, международные сравнительные данные, стратегические документы и структурно-сопоставительный анализ. Демографические процессы в Казахстане интерпретируются не как сумма отдельных тенденций рождаемости, миграции, урбанизации и старения, а как взаимосвязанная система, в которой одни процессы усиливают либо ограничивают другие. Авторы полагают, что нынешний этап следует описывать как переход «от роста к устойчивости»: рост численности населения и сравнительно высокая фертильность открывают для страны окно возможностей, однако данное преимущество не превращается автоматически в долгосрочный дивиденд без развития социальной инфраструктуры, снижения региональных дисбалансов, повышения качества миграционного управления и институциональной адаптации к старению населения. Обосновывается, что современное содержание демографической политики должно быть связано с воспроизводством человеческого капитала, управлением пространственными неравенствами, укреплении экономики ухода и развитием регионального управления, основанного на данных. Результаты исследования показывают, что демографическая устойчивость Казахстана определяется не механическим сохранением численности населения, а качественным балансом демографической структуры и адаптивностью социальных институтов.

Ключевые слова: демографическая политика, демографическая трансформация, демографическая устойчивость, человеческий капитал, миграция, урбанизация, старение, Казахстан

Кіріспе

XXI ғасырда демографиялық үдерістер мемлекет дамуының қосалқы көрсеткіші емес, оның экономикалық қуатын, әлеуметтік тұрақтылығын және институционалдық келешегін айқындайтын стратегиялық факторға айналды. Туу деңгейінің өзгеруі, халықтың картаюы, урбанизацияның жеделдеуі және халықаралық көші-қон ағындарының күрделенуі демографияны статистикалық есептің тар шеңберінен шығарып, мемлекеттік саясаттың маңызды бағытына айналдырды. Қазіргі жағдайда демографиялық саясатты тек халық санын арттыру немесе әлеуметтік қолдау шараларымен шектеу жеткіліксіз, өйткені ол еңбек нарығының дамуы, адами капитал сапасы, денсаулық сақтау, білім беру және ұлттық қауіпсіздік мәселелерімен тығыз байланысты [1],[2].

Заманауи ғылыми зерттеулер әлемнің көптеген мемлекеттерінде демографиялық өзгерістердің күрделі әрі көпқырлы сипатқа ие екенін көрсетеді. Әсіресе туу деңгейінің төмендеуі мен халықтың қартаюы ХХІ ғасырдың негізгі жаһандық сын-қатерлерінің бірі ретінде қарастырылуда [2],[3]. Демографиялық транзисия теориясы қоғамдардың жоғары туу мен өлім көрсеткіштерінен төмен туу мен өлім деңгейіне өтуін түсіндірсе, кейінгі зерттеулер бұл өзгерістердің әлеуметтік құндылықтармен, отбасылық мінез-құлықпен және институционалдық факторлармен де байланысты екенін дәлелдейді [1],[4].

Қазақстан Республикасындағы демографиялық ахуал да аталған жаһандық үрдістердің ықпалында қалыптасуда. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында елде халық санының қысқаруы, көші-қон шығынының артуы және туу көрсеткіштерінің төмендеуі байқалды. Кейінгі кезеңде әлеуметтік-экономикалық тұрақтану, отбасыларды қолдау бағдарламалары және әлеуметтік саясаттың күшеюі демографиялық өсімнің қалпына келуіне ықпал етті [5],[6]. Алайда қазіргі демографиялық жағдайды тек оң динамика ретінде бағалау жеткіліксіз. Халық санының артуымен қатар урбанизацияның күшеюі, өңірлік демографиялық теңсіздік, ішкі және сыртқы көші-қон ағындарының өзгеруі, еңбек ресурстарының аумақтық қайта бөлінуі және халықтың қартаю белгілері байқалуда [7],[8].

Соңғы зерттеулер Қазақстандағы демографиялық мінез-құлықтың күрделі және сызықтық емес сипатқа ие болғанын көрсетеді. Фертильділіктің өсуі экономикалық тұрақтанумен қатар мәдени құндылықтармен, отбасы институтының ерекшеліктерімен және әлеуметтік қолдау шараларымен байланысты [5],[6]. Сонымен бірге бала күтімі инфрақұрылымының қолжетімділігі мен әйелдердің еңбек нарығындағы орны репродуктивтік шешімдерге тікелей әсер етеді [9,р.396]. Көші-қон үдерістері де тек халық қозғалысы ретінде емес, адами капиталды қайта бөлудің маңызды механизмі ретінде қарастырылады [7],[10]. Ал халықтың қартаюы әлеуметтік қорғау жүйесіне ғана емес, денсаулық сақтау, ұзақмерзімді күтім және еңбек нарығына жаңа талаптар қояды [11], [12].

Осыған қарамастан, ғылыми әдебиеттерде демографиялық саясаттың трансформациясын кешенді түрде қарастыратын зерттеулер жеткіліксіз. Көптеген еңбектерде туу, көші-қон, урбанизация және қартаю үдерістері жеке бағыттар ретінде зерттеледі, ал олардың өзара байланысы мен демографиялық орнықтылыққа әсері толық ашылмаған [7], [1], [12]. Сонымен қатар демографиялық саясаттың институционалдық эволюциясы мен оның ұзақмерзімді нәтижелері арасындағы байланыс та жеткілікті деңгейде талданбаған.

Осыған байланысты зерттеудің негізгі сұрағы Қазақстан Республикасындағы демографиялық саясаттың трансформациялық үдерістері қандай мазмұнға ие және олар демографиялық орнықтылыққа қалай әсер етеді деген мәселеге негізделеді. Зерттеудің гипотезасы Қазақстандағы демографиялық саясат халық санын реттеуге бағытталған дәстүрлі тәсілден адами капиталдың сапасын арттыруға, өңірлік теңгерімді қамтамасыз етуге және әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетін күшейтуге бағытталған кешенді стратегиялық модельге ауысып жатыр деген тұжырымға сүйенеді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы демографиялық саясаттың эволюциясын талдау арқылы қазіргі трансформациялық үдерістердің мазмұнын, ішкі қайшылықтарын және стратегиялық әлеуетін анықтау. Осы мақсатқа жету үшін демографиялық саясаттың тарихи кезеңдерін жүйелеу, туу, көші-қон, урбанизация және қартаю үдерістерін өзара байланыста қарастыру, қазіргі саясаттың нәтижелері мен шектеулерін бағалау, демографиялық орнықтылық ұғымын теориялық тұрғыдан негіздеу және болашақ саясаттық басымдықтарды айқындау міндеттері қойылады.

Мақаланың ғылыми жаңалығы демографиялық өзгерістерді жеке индикаторлар жиынтығы ретінде емес, өзара ықпалдасатын жүйелік құбылыс ретінде қарастыруында көрінеді. Сонымен қатар зерттеуде демографиялық саясаттың институционалдық эволюциясы талданып, Қазақстан жағдайына бейімделген демографиялық орнықтылық тұжырымдамасы ұсынылады.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеу әдіснамасы демографиялық саясатты қатардағы статистикалық деректер жиынтығы емес, тарихи, институционалдық және кеңістіктік өлшемдері бар күрделі әлеуметтік процесс ретінде қарастыруға негізделді. Осы себепті зерттеуде аралас дизайн қолданылды: бір жағынан, ресми статистика мен халықаралық салыстырмалы мәліметтерге сүйенген сандық талдау жүргізілді; екінші жағынан, саясаттық құжаттар мен ғылыми еңбектерді құрылымдық-салыстырмалы және интерпретациялық тұрғыдан түсіндіру жүзеге асырылды. Мұндай тәсіл «саннан мағынаға» өту логикасын қамтамасыз етеді және демографиялық саясаттың тек нәтижесін ғана емес, оның ішкі логикасын да ашуға мүмкіндік береді.

Теориялық негіз ретінде Ландридің демографиялық революция идеясы және Уикстің көпдеңгейлі демографиялық өтулер туралы тұжырымдамасы алынды [1, р.512]. Бұл база Қазақстандағы процестерді классикалық транзицияның дайын үлгісіне сыйғызбай, бірнеше өзара ықпалдасатын өтулердің жүйесі ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Сондықтан зерттеуде өлім-жітім, туу, көші-қон, урбанизация және жас құрылымындағы өзгерістер бөлек индикаторлар ретінде емес, бір-бірін күшейтіп немесе әлсіретіп отыратын байланыстар желісі ретінде қарастырылды.

Эмпирикалық база ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросының 2014–2024 жылдар аралығындағы халық саны, туу, өлім-жітім, көші-қон, өмір сүру ұзақтығы және жас құрылымы жөніндегі ресми деректері пайдаланылды. Бұл кезеңді таңдау бірнеше себеппен негізделеді. Біріншіден, ол пандемияға дейінгі, пандемия кезеңіндегі және пандемиядан кейінгі демографиялық ауытқуларды бір аналитикалық траекторияда көруге мүмкіндік береді. Екіншіден, дәл осы аралықта Қазақстан халқы 20 миллиондық межеден асты, ал миграциялық сальдо мен өмір сүру ұзақтығының динамикасында сапалық өзгерістер байқалды. Үшіншіден, кезеңнің ұзақтығы қысқамерзімді конъюнктуралық ауытқулар мен орнықты құрылымдық үрдістерді ажыратуға жеткілікті.

Сандық талдаудың базалық логикасы демографиялық тепе-теңдік теңдеуіне сүйенді: халық санының өзгерісі табиғи өсім мен көші-қон сальдосының қосындысы ретінде қарастырылды. Алайда біз бұл модельді механикалық есеп құралы ретінде ғана пайдаланбаймыз. Керісінше, ол демографиялық серпіннің қай компонент арқылы қамтамасыз етіліп отырғанын айқындауға мүмкіндік беретін аналитикалық рамка ретінде қолданылды. Мысалы, табиғи өсімнің үлесі жоғары болған кезеңдерде әлеуметтік қолдау мен жас құрылымының ықпалы күшейсе, көші-қон сальдосының жақсаруы еңбек нарығы мен геосаяси факторлардың маңызын көрсетеді.

Зерттеудің екінші әдіснамалық тірегі – құрылымдық-салыстырмалы талдау. Осы мақсатта Қазақстан демографиялық саясаты үш кезеңге бөлінді: кеңестік кезең, өтпелі кезең және қазіргі стратегиялық кезең. Мұндай кезеңдеу демографиялық көрсеткіштерді оқшау уақыттық қатар ретінде емес, институционалдық құрылымдармен сабақтастыра қарауға мүмкіндік береді. Кеңестік кезеңдегі индустриялық қоныстандыру және орталықтандырылған әлеуметтік саясат қазіргі өңіраралық дисбаланстың тарихи негізін түсіндіреді; 1990-жылдардағы дағдарыс мемлекеттің әлсіреуі мен демографиялық күйзелістің байланысын ашады; ал 2000 жылдан кейінгі серпін жаңа демографиялық саясаттың мүмкіндіктерін көрсетеді.

Салыстырмалы интерпретацияны күшейту үшін халықаралық зерттеулер мен жаһандық сценарийлер тартылды [2], [3], [13]. Бұл Қазақстанды дамыған елдермен немесе посткеңестік кеңістікпен жай қатар қою емес, оның ұқсас және ерекше траекторияларын айқындау мақсатында жасалды. Біз мұнда контекстуалдық салыстыру қағидасын ұстандық: ұлттық ерекшелікті абсолюттендіру де, жаһандық заңдылықтарды механикалық көшіру де қате болар еді. Сондықтан Қазақстанның жоғары фертильділігі, салыстырмалы жас құрылымы және күшейген урбанизациясы бір мезетте жаһандық демографиялық қысқару логикасының ішінде де, одан ішінара ауытқитын кеңістікте де талданды.

Зерттеуде көпдеңгейлі басқару логикасы да пайдаланылды. Демографиялық саясаттың нәтижесі тек ұлттық деңгейдегі шешімдермен шектелмейді; оның іске асуы өңірлік еңбек нарығының ерекшелігіне, қалалық және ауылдық инфрақұрылымға, білім мен денсаулық

сақтау жүйесінің сыйымдылығына, сондай-ақ жергілікті басқару сапасына тәуелді. Осы себепті макро, мезо және микро деңгейлер арасындағы үйлесім зерттеудің маңызды өлшеміне айналды. OECD және өңірлік саясат жөніндегі сараптамалық құжаттар ұсынған институционалдық өлшемдер осы талдауда көмекші рамка ретінде қолданылды [14], [15].

Зерттеу барысында «демографиялық орнықтылық» ұғымы аналитикалық модель ретінде қолданылды. Біз оны қатаң эмпирикалық индекс ретінде емес, үш негізгі құрамдасқа сүйенетін түсіндірмелік схема ретінде пайдаландық: басқару сапасы, адами капитал және өңіраралық тепе-теңдік. Егер басқару сапасы әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігі мен өңірлік үйлестіруді күшейтсе, ал адами капитал білім мен денсаулық көрсеткіштерін жақсартса, демографиялық серпін орнықты сипат алады. Керісінше, өңіраралық дисбаланс күшейіп, инфрақұрылым сұранысты сіңіре алмаса, халық санының өсуі өзі әлеуметтік қысымға айналады. Бұл тәсіл демографиялық саясатты жай есептік көрсеткіштерден шығарып, оның сапалық мазмұнын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Ақпараттың сенімділігін арттыру үшін триангуляция қағидасы қолданылды: ресми статистика, халықаралық деректер, ғылыми еңбектер және саясаттық құжаттар өзара салыстырылып отырды. Әдіснамалық тұрғыдан бұл бір дереккөздің шектеулерін екіншісі арқылы өтеуге мүмкіндік берді. Сонымен қатар зерттеу дизайнінің шектеулері де бар. Біріншіден, біз бұл мақалада өңірлік деңгейдегі бастапқы сауалнама немесе сапалық интервью материалдарын пайдаланған жоқпыз; демек, талдау негізінен екінші реттік деректерге сүйенеді. Екіншіден, ұсынылған демографиялық орнықтылық моделі пилоттық-аналитикалық сипатта, сондықтан оны толық эмпирикалық валидациялау келесі зерттеулердің міндеті болып табылады. Дегенмен дәл осы тәсіл Қазақстандағы демографиялық саясаттың қазіргі мазмұнын жүйелік деңгейде пайымдауға жеткілікті негіз береді.

1 – кесте. Демографиялық орнықтылықтың аналитикалық өлшемдері

Өлшем	Мазмұны	Негізгі тәуекел	Саясаттық салдар
Туу орнықтылығы	Фертильділіктің күрт құлдырауға ұшырамай, әлеуметтік қайта өндіруді қамтамасыз ету қабілеті	Бала күтімі инфрақұрылымының әлсіздігі; еңбек-отбасы теңгерімінің бұзылуы	Отбасын қолдау саясатын күтім экономикасымен ұштастыру
Жас құрылымының орнықтылығы	Еңбекке қабілетті және егде буын арасындағы тепе-теңдікті сақтау	Қартаюдың жеделдеуі; тәуелділік коэффициентінің өсуі	Белсенді қартаю, қайта даярлау, өмір бойы білім алу саясатын күшейту
Кеңістіктік орнықтылық	Халықтың аумақтық орналасуы мен инфрақұрылым сыйымдылығы арасындағы үйлесім	Агломерациялық шоғырлану; өңіраралық дисбаланс	Өңірлік жоспарлауды дерекке негіздеу, инфрақұрылымды саралап дамыту
Институционалдық орнықтылық	Әлеуметтік институттардың демографиялық өзгерістерге бейімделу қабілеті	Салалық фрагментация; саясаттардың үйлеспейуі	Көпдеңгейлі басқару және межесекторлық үйлестіру механизмдерін кеңейту

Ескерту: Авторлардың жеке дереккөздерінен

Кестеде ұсынылған демографиялық орнықтылықтың аналитикалық өлшемдері демографиялық саясатты бағалаудың көпқырлы тәсілін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл модель демографиялық үдерістерді тек сандық өсім немесе кему ретінде емес, әлеуметтік, институционалдық және кеңістіктік тепе-теңдікпен тығыз байланысты жүйелік құбылыс ретінде қарастыруды көздейді. Әрбір өлшем өзара тәуелді болып табылады және олардың біріндегі әлсіздік жалпы демографиялық орнықтылықтың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Сондықтан ұсынылған құрылым демографиялық саясатты жоспарлау мен бағалауда кешенді тәсілді қолданудың теориялық негізі ретінде қызмет етеді.

Зерттеу нәтижелері

Жүргізілген талдау Қазақстан Республикасындағы соңғы онжылдық демографиялық өзгерістерді тек сандық өсім динамикасы ретінде емес, сапалық құрылымдық қайта құру кезеңі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Демографиялық үдерістердің қазіргі эволюциясы халық санының артуымен қатар оның кеңістіктік, жас құрылымдық және әлеуметтік-институционалдық параметрлерінің күрделенуімен ерекшеленеді. Бұл жағдай демографиялық саясатты тек статистикалық өсімге бағытталған құрал емес, көпдеңгейлі басқару жүйесі ретінде қайта қарастыру қажеттігін айқындайды. Демографиялық өзгерістер енді тек халық санын өлшеу емес, қоғамның ішкі құрылымын қайта ұйымдастыру процесі ретінде көрініс табуда, бұл өз кезегінде мемлекеттік жоспарлау логикасын да өзгертеді және ұзақмерзімді стратегияларды қайта қарауды талап етеді.

Ең алдымен, халық санының өсуі Қазақстанда негізінен табиғи өсім есебінен қамтамасыз етілгені анықталды. 2023 жылдың соңында халық санының 20 миллиондық межеден асуы туу мен өлім-жітім арасындағы оң айырманың шешуші рөлін көрсетеді. Бұл үрдіс бірнеше құрылымдық факторлардың бір мезгілде әсер етуімен түсіндіріледі. Біріншіден, 1980-жылдары қалыптасқан демографиялық толқынның қазіргі уақытта репродуктивтік жасқа енуі табиғи өсімді күшейтті. Екіншіден, мемлекет тарапынан енгізілген әлеуметтік қолдау шаралары, отбасылық жәрдемақылар, аналық капитал элементтері және бала күтімі бойынша инфрақұрылымның кеңеюі туу көрсеткіштеріне қолайлы институционалдық орта қалыптастырды. Үшіншіден, отбасы институтының мәдени және әлеуметтік маңызының сақталуы демографиялық мінез-құлықтың тұрақтылығына ықпал етті. Сонымен қатар өңірлік деңгейдегі туу айырмашылықтары да жалпы өсім динамикасына әсер етуде, бұл демографиялық саясаттың аумақтық өлшемін күшейтеді және өңірлік басқарудың маңызын арттырады.

Сонымен қатар 2021 жылы тіркелген жоғары туу көрсеткіші Қазақстанды жаһандық демографиялық қысқару үрдісімен салыстырғанда салыстырмалы түрде ерекшелендіреді. Дегенмен бұл құбылысты ұзақмерзімді тұрақты тренд ретінде интерпретациялау ғылыми тұрғыдан негізсіз болуы мүмкін. Фертильділік деңгейі әлеуметтік-экономикалық жағдайларға өте сезімтал болып келеді. Урбанизацияның күшеюі, тұрғын үй құнының өсуі, бала күтімі инфрақұрылымының жеткіліксіздігі, балабақша мен мектеп жүктемесінің артуы және еңбек пен отбасылық өмір арасындағы теңгерімнің институционалдық әлсіздігі алдағы кезеңде туу деңгейіне қысым түсіруі ықтимал. Осы тұрғыдан алғанда қазіргі демографиялық серпін белгілі бір уақыттық терезедегі қолайлы сәйкестік ретінде қарастырылуы тиіс, ал оның орнықтылығы институционалдық саясатқа тікелей тәуелді және экономикалық факторлармен тығыз байланыста дамиды.

Көші-қон динамикасы да зерттеу нәтижелерінің маңызды бағыты ретінде ерекшеленді. Ұзақ уақыт бойы Қазақстан үшін тән болған теріс көші-қон сальдосы 2023 жылы оң мәнге ие болып, жаңа демографиялық және экономикалық тартымдылық кезеңінің басталуын көрсетті [16,р.54]. Бұл өзгеріс геосаяси факторлармен, аймақтық тұрақсыздықпен және Қазақстанның транзиттік әрі тартушы кеңістік ретіндегі рөлінің күшеюімен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар еңбек нарығындағы сұраныс құрылымының өзгеруі және шетелдік жұмыс күшіне қажеттіліктің артуы да әсер еткен факторлардың бірі. Дегенмен көші-қон сальдосының оң болуы мәселенің толық шешілгенін білдірмейді. Мигранттардың кәсіби құрылымы, еңбек нарығына интеграция деңгейі, тілдік және әлеуметтік бейімделуі, білім жүйесіне қолжетімділігі және ұзақ мерзімді орнығуы көші-қон саясатының нақты тиімділігін анықтайтын негізгі индикаторлар болып қала береді. Осылайша көші-қон тек сандық көрсеткіш емес, адами капитал сапасын қайта бөлудің күрделі механизмі ретінде қарастырылуы қажет және мемлекеттік саясаттың кешенді тәсілін талап етеді.

Урбанизация үдерісі Қазақстан демографиясының ең маңызды құрылымдық трансформацияларының бірі ретінде анықталды. Халық санының жалпы өсуіне қарамастан, оның кеңістіктік таралуы біркелкі емес сипатта дамуда. Ірі қалалар мен агломерациялық орталықтар демографиялық тартылыс нүктесіне айналып отыр, ал солтүстік және шығыс өңірлерде халық санының салыстырмалы азаюы мен қартаю үрдісі байқалады. Бұл жағдай тек урбанизация деңгейімен емес, оның асимметриялық сипаты арқылы ерекшеленеді. Демографиялық өсімнің белгілі бір географиялық аймақтарға шоғырлануы инфрақұрылымдық жүйеге, тұрғын үй нарығына, білім беру мен денсаулық сақтау қызметтеріне, қоғамдық көлікке және еңбек нарығының құрылымына қосымша қысым түсіреді. Осылайша урбанизация демографиялық саясаттың нәтижесі ғана емес, оның негізгі құрылымдық сынақтарының біріне айналған стратегиялық фактор және өңірлік теңсіздікті күшейтетін механизм ретінде көрінеді.

Жас құрылымын талдау Қазақстанның әлі де болса демографиялық дивиденд кезеңінің әлеуетін толық жоғалтпағанын көрсетеді. Еңбекке қабілетті және жас халық үлесінің салыстырмалы жоғары болуы экономикалық даму үшін уақытша мүмкіндік терезесін қалыптастырады. Алайда бұл мүмкіндік автоматты түрде экономикалық артықшылыққа айналмайды. Егер білім беру сапасы, денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігі, еңбек нарығының өнімділігі, инновациялық қабілет және өңіраралық теңгерім жеткіліксіз болса, демографиялық дивиденд әлеуметтік қысымға айналуы мүмкін. Сонымен қатар цифрлық трансформация мен жаңа технологиялық секторлардың дамуы да осы демографиялық ресурстың тиімді пайдаланылуына әсер етеді. Демек жас құрылымының тиімділігі институционалдық сапамен тікелей байланысты және адами капиталға инвестиция деңгейімен анықталады.

Қартаю үдерісі қазіргі кезеңде апатты сипат алмағанымен, оның тұрақты әрі қайтымсыз тренд ретінде қалыптасып келе жатқаны байқалады. Егде жастағы халық үлесінің біртіндеп артуы әлеуметтік қорғау жүйесіне, денсаулық сақтау саласына және күтім инфрақұрылымына қосымша жүктеме түсіреді [11], [12]. Бұл құбылыс аймақтық деңгейде біркелкі емес таралған: солтүстік өңірлерде қартаю деңгейі жоғары болса, оңтүстік өңірлерде жастар үлесі басым. Мұндай кеңістіктік дисбаланс әлеуметтік саясатты бірыңғай стандартпен емес, сараланған өңірлік тәсілмен жүргізуді талап етеді. Сонымен қатар ұзақмерзімді күтім жүйесін дамыту қажеттілігі күшейіп отыр, бұл демографиялық саясаттың жаңа институционалдық кезеңін айқындайды және әлеуметтік мемлекеттің функцияларын кеңейтуді талап етеді.

Жүргізілген талдаудың жинақталған нәтижелері Қазақстандағы демографиялық ахуалдың екіұдай сипатын айқын көрсетеді. Бір жағынан, халық санының өсуі, салыстырмалы жоғары туу деңгейі және жас құрылымының қолайлы болуы ел үшін маңызды демографиялық ресурс қалыптастырады. Екінші жағынан, урбанизацияның шоғырлануы, өңіраралық теңсіздік, көші-қон құрылымының толық тұрақтанбауы, еңбек нарығының аймақтық дисбалансы және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіз бейімделуі бұл ресурстың ұзақ мерзімді орнықтылыққа айналуын шектейді. Осыған байланысты демографиялық саясаттың тиімділігі тек халық санының өсуімен емес, осы өсімді әлеуметтік, экономикалық және институционалдық жүйелердің сіңіре алу қабілетімен өлшенуі тиіс деген қорытынды жасалады.

Талқылау

Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстандағы демографиялық саясаттың қазіргі кезеңде терең парадигмалық трансформацияны бастан өткеріп отырғанын айқын көрсетеді. Демографиялық үдерістерді басқару логикасы бұрынғыдай тек халық санын реттеуге немесе туу деңгейін ынталандыруға бағытталған тар әкімшілік модельден шығып, қоғамның ұзақ мерзімді әлеуметтік ұдайы өндірісін қамтамасыз ететін кешенді институционалдық жүйеге айналууда. Бұл өзгеріс демографиялық саясаттың объектісін түбегейлі қайта анықтайды: мәселе енді сандық көрсеткіштерде емес, адами капитал сапасында, кеңістіктік теңгерімде, жас құрылымының тұрақтылығында және әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетінде жатыр.

Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстандағы демографиялық даму бір мезетте екі қарама-қарсы үрдісті қатар көрсетеді. Бір жағынан, салыстырмалы жоғары туу деңгейі мен табиғи өсім елге демографиялық ресурсты кеңейтуге мүмкіндік беріп отыр. Екінші жағынан, осы өсім әлеуметтік инфрақұрылымға айтарлықтай қысым түсіреді. Мектептер, балабақшалар, алғашқы

медициналық көмек жүйесі, тұрғын үй нарығы және қалалық көлік инфрақұрылымы демографиялық өсім қарқынына толық бейімделе алмай отыр. Бұл жағдай демографиялық саясаттың табыстылығы тек макродеңгейдегі көрсеткіштермен емес, институционалдық жүйелердің “сіңіру қабілетімен” өлшенуі тиіс екенін дәлелдейді.

Қазақстандағы демографиялық дисбаланстың тарихи тамыры кеңестік кезеңдегі индустриялық қоныстандыру моделіне және орталықтандырылған аумақтық жоспарлауға барып тіреледі. Бұл модель солтүстік пен шығыс аймақтарда өнеркәсіптік шоғырлануды күшейтсе, оңтүстік өңірлерде демографиялық өсімнің жоғары болуына әкелді. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі 1990-жылдардағы экономикалық дағдарыс көші-қон ағындарын күшейтіп, өңірлік теңсіздікті одан әрі тереңдетті. 2000-жылдардан бастап экономикалық тұрақтану демографиялық өсімді қалпына келтіргенімен, кеңістіктік құрылымды түбегейлі теңестіре алған жоқ. Сондықтан қазіргі кезеңдегі негізгі проблема — демографиялық өсімді сақтау емес, оны аумақтық және инфрақұрылымдық тұрғыдан теңгерімді басқару.

Қазақстандағы өңірлік демографиялық теңсіздік тек статистикалық айырмашылық емес, ол әлеуметтік-экономикалық дамудың кеңістіктік моделін айқындайтын құрылымдық фактор болып табылады. Сол себепті демографиялық саясатта өңірлік ерекшеліктерді ескеретін дифференциалды тәсілдерді енгізу маңызды. Әсіресе инфрақұрылымдық инвестицияларды халық тығыздығына және көші-қон бағытына сәйкес қайта бөлу ұзақмерзімді теңгерімді қамтамасыз етудің негізгі тетігіне айналады.

Осы контексте «демографиялық орнықтылық» ұғымы зерттеудің орталық аналитикалық категориясына айналады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, демографиялық орнықтылық тек халық санының тұрақтылығын білдірмейді. Ол, ең алдымен, демографиялық жүйенің сыртқы және ішкі күйзелістерге бейімделу қабілетін, адами капиталды үздіксіз қайта өндіруін, жас құрылымының тепе-теңдігін сақтауын және кеңістіктік теңсіздіктерді басқару мүмкіндігін қамтиды. Осылайша орнықтылық статикалық емес, динамикалық сипатқа ие құбылыс ретінде қарастырылады. Демек, қазіргі демографиялық өсім автоматты түрде орнықтылықтың дәлелі емес, тек оның институционалдық қолдау болған жағдайда ғана жүзеге асатын әлеуеттік шарты.

Осы тұрғыдан алғанда, демографиялық орнықтылықты қамтамасыз ету тек демографиялық көрсеткіштерді бақылау арқылы емес, институционалдық өзара үйлесімділікті күшейту арқылы мүмкін болады. Мемлекеттік басқару жүйесі, әлеуметтік саясат және экономикалық жоспарлау арасындағы байланыс әлсіреген жағдайда, демографиялық өсімнің өзі теңгерімсіздік факторына айналуы ықтимал.

Қартаю үдерісін талдау да осы логиканы растайды. Дәстүрлі саясаттық дискурста қартаю көбіне фискалдық қысым көзі ретінде түсіндіріледі: зейнетақы шығындарының артуы, денсаулық сақтау жүйесіне жүктеменің өсуі және еңбек ресурстарының қысқаруы. Алайда мұндай көзқарас мәселені тым тар шеңберде қарастырады. Перспективалық жас тұжырымдамасы көрсеткендей, қартаюдың салдары тек хронологиялық жаспен емес, функционалдық белсенділікпен анықталады [17, p.1287]. Егер мемлекет егде жастағы халықтың еңбек нарығына қатысуын кеңейтсе, қайта даярлау жүйесін дамытса және белсенді қартаю саясатын енгізсе, қартаю әлеуметтік жүктемеден гөрі институционалдық жаңғырудың факторы бола алады. Бұл бағытта адами капиталға инвестиция шешуші рөл атқарады [18, p.587].

Көші-қон саясатына қатысты нәтижелер де маңызды қайта ойлауды талап етеді. Қазақстан үшін миграциялық саясаттың тиімділігі тек таза сальдо көрсеткішімен өлшенбеуі тиіс. Негізгі назар мигранттардың сапалық сипаттамаларына — білім деңгейіне, кәсіби дағдыларына, еңбек нарығына бейімделуіне және әлеуметтік интеграциясына аударылуы қажет. Көші-қонды тек “келу-кету” логикасы ретінде емес, адами капиталды кеңістіктік қайта бөлудің стратегиялық механизмі ретінде қарастыру демографиялық саясаттың тиімділігін арттырады. Бұл өз кезегінде өңірлік даму саясатымен тікелей үйлесімді талап етеді.

Сонымен қатар көші-қон үдерістерін басқаруда ұзақмерзімді стратегиялық жоспарлау ерекше мәнге ие. Егер көші-қон тек қысқа мерзімді еңбек тапшылығын жабу құралы ретінде қарастырылса, онда ол өңірлік дисбалансты күшейтуі мүмкін. Сондықтан көші-қон саясаты демографиялық емес, сонымен бірге экономикалық және кеңістіктік даму стратегиясының ажырамас бөлігі ретінде қарастырылуы қажет.

Осы талдаулар Қазақстан демографиялық дамуының эволюциясын “дағдарыстан қалпына келуге, ал қалпына келуден орнықтылықты жобалауға” өту кезеңі ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Алайда бұл трансформация автоматты түрде жүзеге аспайды. Демографиялық өсімнің әлеуметтік артықшылыққа айналуы білім беру, денсаулық сақтау, тұрғын үй саясаты, күтім экономикасы және өңірлік жоспарлау жүйелерінің тиімділігіне тәуелді. Егер бұл салалар бір-бірімен үйлеспесе, демографиялық серпін жаңа әлеуметтік қысымдардың көзіне айналуы мүмкін.

Осыған байланысты зерттеу нәтижелері демографиялық саясаттың болашақтағы басым бағыты ретінде төрт негізгі блокты көрсетеді: әлеуметтік инфрақұрылымды демографиялық болжаммен үйлестіру, көші-қонды сапалық басқару, қартаюға бейімделген әлеуметтік модель қалыптастыру және дерекке негізделген басқару жүйесін дамыту. Бұл бағыттар өзара байланыста болған жағдайда ғана демографиялық өсім ұзақмерзімді орнықтылыққа трансформациялана алады.

2 – кесте . Қазақстандағы демографиялық саясаттың басым бағыттары

Бағыт	Нақты саясаттық міндет	Күтілетін әсер
Әлеуметтік инфрақұрылым	Мектепке дейінгі тәрбие, емхана, тұрғын үй және қоғамдық көлік сыйымдылығын демографиялық болжаммен үйлестіру	Халық өсімінің инфрақұрылымдық қысымға айналу қаупін азайту
Көші-қонды басқару	Білікті кадрларды тарту және ұстап қалу, өңірлік қоныстандыруды мақсатты үйлестіру	Адами капиталдың сапасын сақтау және аумақтық дисбалансты төмендету
Қартаюға бейімделу	Ұзақмерзімді күтім жүйесін, белсенді қартаю бағдарламаларын және икемді жұмыспен қамтуды дамыту	Әлеуметтік жүктемені жұмсарту және егде жастағы халықтың әлеуетін пайдалану
Дерекке негізделген басқару	Өңірлік демографиялық мониторинг пен болжамдауды тұрақты саясаттық циклге енгізу	Шешім қабылдау сапасын арттыру және ресурстарды дәл бөлу

Ескерту: Автордың жеке дереккөздерінен

Осыған байланысты кестеде (Кесте 2) ұсынылған бағыттар Қазақстанның демографиялық саясатының тек теориялық емес, қолданбалы деңгейдегі стратегиялық басымдықтарын нақтылайды. Әрбір бағыт жеке сектор ретінде емес, біртұтас демографиялық басқару экожүйесінің өзара байланысқан элементтері ретінде қарастырылуы тиіс. Әсіресе әлеуметтік инфрақұрылым мен көші-қон саясатының үйлесімі, сондай-ақ қартаюға бейімделу мен дерекке негізделген жоспарлау жүйесі демографиялық орнықтылықты қамтамасыз етудің негізгі шарттары болып табылады. Осылайша, кесте тек жіктеу құралы емес, зерттеудің эмпирикалық нәтижелерін саясаттық ұсыныстарға айналдыратын аналитикалық көпір қызметін атқарады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасындағы демографиялық саясаттың соңғы онжылдықта мазмұндық және институционалдық тұрғыдан елеулі трансформациядан өткенін көрсетті. Демография енді халық санының статистикалық қозғалысын сипаттайтын тар сала емес; ол адами капиталдың сапасын, кеңістіктік орнықтылықты, әлеуметтік институттардың бейімделу қабілетін және ұлттық дамудың ұзақмерзімді траекториясын айқындайтын стратегиялық платформаға айналды.

Талдау нәтижелері Қазақстанның қазіргі демографиялық ахуалының екіұдай сипатын айқындады. Бір жағынан, салыстырмалы жоғары фертильділік, табиғи өсім және жас құрылым

елге демографиялық мүмкіндік терезесін ашып отыр. Екінші жағынан, урбанизацияның шоғырланған сипаты, өңіраралық теңсіздік, күтім инфрақұрылымының жеткіліксіздігі, көші-қон сапасын басқарудың әлсіздігі және қартаю инерциясы бұл мүмкіндіктің ұзақмерзімді орнықтылыққа айналуын шектейді. Демек, демографиялық табысты енді халық санының өсуімен ғана өлшеу жеткіліксіз.

Мақалада ұсынылған тұжырым бойынша, Қазақстандағы демографиялық орнықтылық халық санының механикалық сақталуымен емес, демографиялық құрылымның сапалық теңгерімімен, адами капиталдың өнімділігімен және әлеуметтік институттардың жаңа шындыққа бейімделу қабілетімен анықталады. Осы тұрғыдан алғанда, болашақ саясаттың басымдықтары дерекке негізделген өңірлік басқаруды күшейтуге, бала күтімі мен ұзақмерзімді күтім инфрақұрылымын дамытуға, көші-қонды селективті әрі сапалы басқаруға және урбанизацияны жоспарлы арнаға түсіруге бағытталуы тиіс.

Біз пайымдаймыз: Қазақстан үшін негізгі міндет енді демографиялық өсімді сақтау емес, сол өсімді сапалы әлеуметтік қайта өндірудің шартына айналдыру. Егер бұл міндет орындалса, қазіргі демографиялық серпін елдің ұзақмерзімді тұрақтылығын күшейтетін артықшылыққа айналады; егер орындалмаса, ол жаңа әлеуметтік және аумақтық дисбаланстарды тереңдетуі мүмкін. Сондықтан демографиялық саясатты ұлттық дамудың өзегіндегі жүйелік институт ретінде қарастыру – тек теориялық тұжырым емес, нақты саяси қажеттілік.

References:

1 Weeks J. R. *Population: An Introduction to Concepts and Issues*. – 13th ed. – Boston: Cengage Learning, 2021. – 512 p.

2 Vollset S. E., et al. *Fertility, mortality, migration, and population scenarios for 195 countries and territories from 2017 to 2100 // The Lancet*. – 2020. – Vol. 396, Issue 10258. – P. 1285–1306. – DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30677-2.

3 Bhattacharjee N. V., et al. *Global fertility in 204 countries and territories, 1950–2021, with forecasts to 2100 // The Lancet*. – 2024. – Vol. 403, Issue 10440. – P. 2057–2099. – DOI: 10.1016/S0140-6736(24)00550-6.

4 Lesthaeghe R. *The second demographic transition: A concise overview // Proceedings of the National Academy of Sciences*. – 2014. – Vol. 111, №51. – P. 18112–18115. – DOI: 10.1073/pnas.1420441111.

5 Kan M. *Sustained and universal fertility recuperation in Kazakhstan // European Journal of Population*. – 2023. – Vol. 39, №1. – Art. 23. – DOI: 10.1007/s10680-023-09671-6.

6 Spoorenberg T. *Fertility changes in Central Asia since 1980 // Asian Population Studies*. – 2013. – Vol. 9, № 1. – P. 50–77. – DOI: 10.1080/17441730.2012.752238.

7 Zhumashbekova S., et al. *Assessment of the migration processes on the example of Kazakhstan // Regional Science Policy & Practice*. – 2024. – Vol. 16, Issue 3. – Art. 12645. – DOI: 10.1111/rsp3.12645.

8 Peyrouse S. *Nationhood and the minority question in Central Asia: the Russians in Kazakhstan // Europe-Asia Studies*. – 2007. – Vol. 59, №3. – P. 481–501. – DOI: 10.1080/09668130701239930.

9 Dugarova E. *Gender, work, and childcare in Kazakhstan, Mongolia, and Russia // Social Policy & Administration*. – 2019. – Vol. 53, Issue 3. – P. 385–400. – DOI: 10.1111/spol.12479.

10 Diener A. C. *Kazakhstan's kin state diaspora: settlement planning and the oralman dilemma // Europe-Asia Studies*. – 2005. – Vol. 57, №2. – P. 327–348. – DOI: 10.1080/09668130500052005.

11 Yermukhanova L., et al. *Characteristics of the needs of older people in Kazakhstan: a cross-sectional multicentre study // Frontiers in Public Health*. – 2025. – Vol. 13. – Art. 1702417. – DOI: 10.3389/fpubh.2025.1702417.

12 UNFPA. *Population Situation Analysis of the Republic of Kazakhstan: Demographic Trends and Policy Implications*. – Almaty: UNFPA Kazakhstan, 2021. – 182 p.

13 Wang H., et al. *Global age-sex-specific fertility, mortality, and population estimates // The Lancet*. – 2020. – Vol. 396, Issue 10258. – P. 1160–1203. – DOI: 10.1016/S0140-6736(20)30977-6.

14 *Insight Central Asia. Demographic Resilience as a Strategic Driver of Development: Prospects for Kazakhstan*. – Astana: KISS, 2025. – 44 p.

15 OECD. *Health at a Glance 2017: OECD Indicators*. – Paris: OECD Publishing, 2017. – DOI: 10.1787/health_glance-2017-en.

16 Delovarova L. F. *Migration policy of Kazakhstan: overview of external vector* // ҚазҰУ Хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. – 2024. – № 1(105). – P. 50–57. – DOI: 10.26577/IRILJ.2024.v105.i1.05.

17 Sanderson W. C., Scherbov S. *Remeasuring aging* // *Science*. – 2010. – Vol. 329, № 5997. – P. 1287–1288. – DOI: 10.1126/science.1193647.

18 Bloom D. E., Canning D., Fink G. *Implications of population ageing for economic growth* // *Oxford Review of Economic Policy*. – 2010. – Vol. 26, №4. – P. 583–612. – DOI: 10.1093/oxrep/grq038.

FTAMP 04.51.51

DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2026.94.2.006>

Ж.О. Сулейменова¹ , Г.Д. Жолдасбекова¹ , А.Н. Кенжебаева¹ ,
Д.Д. Жұматай^{1*} , М.М. Езиева²

¹ М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті

Шымкент қ., Қазақстан

² Акдениз университеті

Анталия, Түркия

*e-mail: dinara.zh13@mail.ru

ҚАЗАҚ АНИМАЦИЯСЫНЫҢ ЦИФРЛЫҚ КЕҢІСТІКТЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫҢ МӘДЕНИ ИДЕНТИФИКАЦИЯСЫ

Аңдатпа

Мақалада қазақ анимациясының цифрлық кеңістіктегі әлеуметтік қызметі және оның жастардың мәдени идентификациясын қалыптастырудағы рөлі қарастырылады.

Зерттеудің мақсаты – ұлттық анимацияның тарихи жадыны жаңғырту, мәдени құндылықтарды сақтау мен тарату, құндылықтық бағдарларды қалыптастыру және жастарды цифрлық мәдени қатысуға тарту әлеуетін мәдени-социологиялық тұрғыдан анықтау.

Зерттеудің өзектілігі цифрлық медианың жастардың дүниетанымы мен мәдени тәжірибесіне ықпалының күшеюімен және ұлттық мазмұн өндірудің маңыздылығының артуымен байланысты. Әдіснамалық негіз ретінде сапалық контент-талдау, визуалды-семиотикалық талдау және цифрлық платформалардағы аудиториялық белсенділікті бақылау әдістері қолданылды. Талдау корпусына фольклорлық, тарихи және ұлттық құндылықтық мазмұны басым қазақ анимациялық туындылары енгізілді. Нәтижелер қазақ анимациясының жастарға ықпалы үш негізгі тетік арқылы жүзеге асатынын көрсетті: ұлттық кейіпкерлермен эмоциялық сәйкестену, тілдік және визуалды мәдени кодтарды тану, сондай-ақ цифрлық ортада пікір білдіру, контентті бөлісу және қайта интерпретациялау арқылы мәдени мағына өндіруге қатысу. Сонымен қатар ұлттық мазмұнның тиімділігі тек тақырыптық ерекшеліктерге ғана емес, көркемдік сапаға, тілдің табиғилығына, дыбыстық шешімдерге, визуалды эстетикаға және платформалық тарату стратегияларына тәуелді екендігі анықталды. Мақаланың ғылыми жаңалығы қазақ анимациясын жастардың мәдени әлеуметтенуі мен цифрлық идентификациясын қалыптастыратын дербес әлеуметтік ресурс ретінде тұжырымдауында көрінеді.

Түйін сөздер: қазақ анимациясы, жастар, мәдени идентификация, цифрлық кеңістік, ұлттық өнер, визуалды мәдениет, әлеуметтік қызмет, мәдени жады